

SUVREMENI RUSKI USMENI JEZIK I PROBLEMI NASTAVE

UDK 371.3:808.2:800.855

Izvorni znanstveni članak. Primljen 20. 5. 1987.

U članku se razmatra razgranat sistem jezičnih i govornih podvidova ruskoga standardnog jezika. Opisuju se sintaktičke osobitosti usmenoga monološkog izraza: opća struktura govornog lanca, prosta i složena rečenica, izražavanje predikata, upotreba prijedložno-padežnih konstrukcija, glagolskih priloga. Zapažaju se razgovorne sintaktičke pojave u monološkom tekstu na opće teme. Navodi se postojanje u standardnom jeziku sinonimskih sintaktičkih nizova. Navode se metodске upute za rad na usvajanju usmenog izraza.

Suvremeni ruski standardni jezik raspolaže razgranatim sistemom funkcionalnih jezičnih i govornih podvidova. Podvidove možemo diferencirati na temelju njihovih jezičnih funkcija (može se govoriti o funkcijama komuniciranja, priopćavanju, utjecaja — kao o glavnim funkcijama), na temelju teme iskaza, prevladavajuće vrste govorne aktivnosti u podvidu (dijalog — monolog), oblika izražavanja (usmeni — pismeni). Kombiniranje tih faktora omogućuje da se s određenom sigurnošću izdvoje podvidovi standardnog jezika, međutim tu treba imati na umu u prvom redu bitna jezična obilježja svakog podvida: neki se podvidovi znatno razlikuju od ostalih (naprimjer, jezik znanstvenog izlaganja od jezika umjetničkog djela), ponekad su pak te razlike neznatne (naprimjer, jezik znanosti i poslovni jezik).

U navedenim faktorima diferencijacije najizraženije su opozicije između tema iskaza i oblika izražavanja. Na njih jezik reagira u prvom redu tako što grupira svoja svojstva. Unutar jednog podvida dolazi do većih opozicija nego među pojedinim podvidovima: pisani jezik suprotstavlja se standardnom usmenom jeziku. I dok su svojstva pravog tipa standardnog jezika prilično detaljno proučena, drugi tip je relativno nedavno postao predmetom znanstvenog razmatranja te dosada nisu rasvijetljene sve njegove osobine, nego samo neke, istina, najbitnije. Te znatne opozicije u jezičnom su pogledu relevantnije od prethodno navedenih. U zadnje se vrijeme izražava opravdano nezadovoljstvo dijeljenjem standardnog jezika na stilove koji odgovaraju onome što smo mi nazvali dijeljenjem na funkcionalne jezične i govorne podvidove. G. A. Zolotova, naprimjer, piše: »Premda govorne sfere koje nazivamo umjetničkim, znanstvenim, poslovnim, publicističkim stilom i sl. obično intuitivno razlikujemo, lingvistička je nepotkrijepljenost tih pojmova očita.«¹

Zadržat ćemo se ovdje na osnovnim obilježjima pisanoga i usmenog razgovornog tipa standardnog jezika, promatrajući ih na usporednom planu da bismo zatim detaljno opisali osnovna svojstva usmenoga razgovornog tipa i izveli neke zaključke u vezi sa zadaćama poučavanja tog tipa. Takav će pristup omogućiti da se rezultati suvremene komunikacijske metodike (čiji je jedan od osnovnih principa poučavanje prema vrstama govorne aktivnosti) povežu s teorijom standardnog jezika.

¹ Г. А. Золотова, Коммуникативные аспекты русского синтаксиса, Москва, Наука, 1982, с. 341.

I doista, čitanje (receptivni vid govorne aktivnosti) i pisanje (produktivni vid) poučavamo na tipu pisanoga standardnog jezika i po sastavu najfrekventnijih jezičnih pojava i po obliku (pismenom) prezentiranja odgovarajućih tekstova. Kad pak poučavamo audiranje (receptivni vid govorne aktivnosti) i govorenje (produktivni vid), imamo tip usmenoga standardnog jezika, također i po sastavu sredstava i po obliku (usmenom) prezentiranja tekstova. Što se tiče tematike, može se govoriti o prevladavanju određene tematike u određenom tipu, ali ona nije isključiva (intelektualizirana je tematika svojstvenija pisanom tipu jezika, ali nije isključena ni u usmenom, svakodnevna je tematika svojstvena usmenom razgovornom tipu jezika, ali nije isključena ni u pisanom).

Između pisanoga i usmenog razgovornog jezika bitna je razlika u načinu njihova formiranja. U prvom se slučaju iskaz organizira prema zakonima proizvodnje pisanog teksta. Ti zakoni pretpostavljaju strogo pridržavanje sintaktičkih normi, nastalih upravo u okvirima pisanog jezika (suvremeno je stanje ruske sintakse rezultat dugotrajnoga historijskog razvoja), mogućnost da se vratimo napisanom da bismo ga precizirali i preformulirali tako da adekvatnije odgovara zamisli, traženje riječi iz bogate i razgranate sinonimije ruskog jezika. Upravo ti zakoni diktiraju odabir sintaktičkih i leksičkih sredstava najfrekventnijih u pisanom tekstu. U drugom se slučaju iskaz organizira prema zakonima proizvodnje usmenog teksta; oni se radikalno razlikuju od navedenih i s njima su u odnosu opozicije. Usmeni je tekst u svojoj osnovi linearan (pisani iskaz nije linearan). Linearnost se manifestira i u smislenoj akumulaciji (J. Mukaržovski) i u osobinama dinamike (aktualno raščlanjivanje) i u mnogim drugim osobinama vezanim s postojanjem faktora fizičkog vremena.

Kao posljedica linearnosti usmenog teksta u njemu osnovna sintaktička jedinica nije samo rečenica (iskaz), nego postoji i manja jedinica koja odgovara zakonima neposredne (operativne) memorije. Uvjetno je možemo nazvati segmentom. Segment može odgovarati i pojedinoj riječi, i sintagmi, i dijelu sintagme ili rečenice, i rečenici. On može biti duži ili kraći, što ovisi o individualnim osobinama govora, ali ne može biti predugačak i narušiti zakone operativne memorije. Sintaktičke zakonitosti, norme ruske sintakse, strogo i točno se poštuju unutar segmenta, spajanje pak segmenata u šire sintaktičke jedinice znatno je slobodnije i može se ostvarivati s očitim narušavanjem sintaktičkih normi pisanog teksta. Što se tiče rečenice, ni njezina se formalna obilježja vrlo često ne poštuju, njezina se strukturna shema neprecizno ostvaruje. Na percipiranje iskaza, i opet u skladu s djelovanjem zakona operativne memorije, to nema zamjetnog utjecaja: iskaz se proizvodi i percipira po segmentima. U skladu s tim nije strogo strukturirana ni opća semantika iskaza, njegov smisao.

U cjelini tekst se organizira i percipira kao da nema pogrešnih odstupanja, kao ispravan. On i jest ispravan s gledišta organizacije iskaza po segmentima.

Po osnovnim principima organizacije usmenoga monološkog teksta strukturira se svaki tekst na intelektualiziranu temu, uključujući i znanstvenu, bez obzira je li to tekst iz biologije, kemije, elektronike, filologije ili bilo koje druge discipline.

Ti principi diktiraju selektivnost usmenoga znanstvenog izraza u odnosu na jezične pojave koje se upotrebljavaju u pisanom znanstvenom tekstu s jedne strane, i u usmenom razgovornom jeziku s druge. U njemu se upotreblja-

vaju i sredstva pisanog teksta, ali ne sva, i usmeno razgovorna, također ne sva. Formiraju se i vlastita obilježja koja u drugim podvidovima standardnog jezika nisu prisutna, nego su svojstvena samo javnom usmenom izrazu. Na primjer, u području fonetike predstavljeni sistem ne sastoji se od dva tipa izgovora — potpunog i nepotpunog, ili neutralnog i ubrzanog, nego od tri — ubrzanog, svojstvenog razgovornom jeziku, neutralnog (općeg standardnog) i usporenog. Opoziciju čine ubrzani i usporeni tip. U frekventni leksik ubrzanog tipa ulaze riječi **значит, ну, вот, так сказать, следовательно, вещь, в общем, сейчас, может, быть, скажем, все-таки, собственно, действительно, конечно** i sl. Usporeni se tip manifestira kao naglasak na pomoćnim riječima, dodavanje prijedlozima reduciranog vokala, kao izostajanje asimilacije na granici između prijedloga i riječi i sl. U leksiku se primjećuje mogućnost zamjenjivanja terminološkog leksika svojstvenog pisanom znanstvenom tekstu imenskim i zamjениčkim zamjenama. Tu je mnogo razgovornog leksika, emocionalno-ekspresivnih riječi, prisutna je čak i razgovorna frazeologija. Naprimjer: **Может так случиться // что у некоторого языка / который в общем-то переводный / вдруг и выскочит своя собственная / национальная / грамматика.**¹

U prostoj rečenici nisu zabilježeni slučajevi upotrebe svezremenskoga, pripovjedačkog i historijskog prezenta. Nisu predstavljene sve strukturne sheme rečenice, nego samo neki semantički tipovi. U nezavisnosloženoj rečenici s otvorenom strukturom prevladavaju rečenice s veznicima **и** i **а**. Naprimjer: **От главного ботанического сада // Академии наук СССР / В работе этого конгресса / приняло участие / тридцать три человека / и было сделано двадцать докладов. Являются се варијанте с различитим veznicima: и в то же время, а в то же время, но в то же время.** Zapaža se tendencija ponavljanja iste riječi u oba dijela nezavisnosložene rečenice, zbog čega nastaje razgovorna konstrukcija s nominativom teme: **Поэтому // любые физические / характеристики / сигнала / они дают сведения об этих механизмах / но они не могут дать сведения о том / что механизм / был запущен / искусственно. Често се употребљава разговорна čestica вот.** Na mjestu zavisnih rečenica i konstrukcija s glagolskim prilogom koje u pisanom znanstvenom tekstu stoje u lijevoj zavisnosti od predikata, u usmenom se употребљавају nezavisnosložene rečenice.

U zavisnosloženim rečenicama prevladavaju atributne i objasnidbene rečenice. Među atributima prevladavaju adnominalne, među objasnidbenima adverbijalne. Uvodna leksička sredstva nisu brojna. U objasnidbenim rečenicama najfrekventniji su glagoli **сказать, говорить, рассказать, знать, думать, показать, подчеркнуть, считать, видеть**. Kao i u nezavisnosloženim rečenicama, dolazi do ponavljanja dijelova rečenice, naprimjer ponavljanje u glavnoj i zavisnoj zamjениčkog subjekta: **Они должны появляться / после того как они попали в систему / и начали работать.** Vrlo je karakteristično ponavljanje subjekta glavne rečenice poslije zavisne: **Проблемы / которые стоят перед созданием / этой системы / они разные эти проблемы.** Konstrukcije usmeno razgovorne sintakse spajaju se s nominativom teme i dodatka. Karakteristična je upotreba čestice **вот**.

U pisanom znanstvenom tekstu umjesto jednostavnoga glagolskog predikata prevladava glagolsko-imenski tipa **вступить в реакцию, прийти во вращение, сделать отступление** i sl. U usmenom znanstvenom iskazu oni također postoje, ali ih je manje nego jednostavnih glagolskih predikata. Posebno karak-

¹ Znak // označava veliku pauzu praćenu snižavanjem tona, pauzu na kraju iskaza; znak / označava malu pauzu praćenu snižavanjem tona, ili samo snižavanje tona, pauzu na granici segmenata.

teristično obilježje pisanoga znanstvenog teksta čine prijedložno-padežne konstrukcije s prijedlozima **в случае, вследствие, в силу, в связи, в результате, ввиду, благодаря, из-за, при, для, с целью, в целях, несмотря на, во время, после, перед, по мере, с, подобно** i dr. U usmenom ih je znanstvenom tekstu manje, tu se zamjenjuju zavisnim rečenicama. Između navedenih konstrukcija prednost se daje prijedlogu **при** s ograničenim krugom leksika — **при изучении, при анализе, при исследовании, при решении, при рассмотрении, при описании, при сравнении, при обсуждении**. Konstrukcije s glagolskim prilogom, tako često u pisanom znanstvenom tekstu, zamjenjuju se zavisnim rečenicama. Ako se pak upotrebljavaju, to su samo konstrukcije s priložima od glagola određenih leksičko-semantičkih grupa: **генерируя, измеряя, придумывая, анализируя, выстилая, общаясь** i dr. Najfrekventniji su oblici **давая, работаая, учитывая, имея в виду**. Konstrukcija s glagolskim prilogom najčešće imaju precizirajuće značenje; odnosi se na ograničen broj riječi široke semantike koje zahtijevaju semantičku dopunu.

Takva se selektivnost manifestira u usmenom znanstvenom iskazu u odnosu na sredstva pisanog jezika. A u odnosu na sredstva usmenoga razgovornog jezika?

Prije svega moramo se zadržati na pitanju u čemu je razlika između dva tipa usmenoga standardnog jezika — usmenoga javnog i usmenoga razgovornog, budući da se o znanstvenim temama može govoriti i u običnim svakodnevnim okolnostima, a ne samo u službenim — recimo kad dvojica kolega dobrih znanaca razgovaraju u nekom prijevoznom sredstvu. Znači faktor službenih uvjeta odvijanja govora nije u tom slučaju relevantan. S druge strane, razgovorno obilježje kao takvo više je stilski, a ne funkcionalni faktor, tj. ono se može manifestirati i izvan svakodnevnog razgovora, naprimjer u umjetničkoj prozi (tj. čak i u pisanom obliku). Po našem su mišljenju osnovne razlike između ta dva tipa jezika u odnosu prema temi saopćenja (ozbiljan, iscrpan odnos u usmenom javnom izlaganju, ili šaljiv, neusiljen, kakav može biti u razgovoru) i karakteru adresata (individualan u razgovoru ili kolektivan u usmenom znanstvenom izlaganju, ili čak masovan kao u televizijskoj emisiji ili radioemisiji). Usto dijalog je u prvom redu svojstven razgovoru i slabo je predstavljen u usmenom znanstvenom izlaganju (u nekim žanrovima usmenog javnog izlaganja, naprimjer u televizijskim emisijama razgovornog karaktera, može postati osnovni tip jezika).

Polazeći od toga, zadržat ćemo se na selektivnosti jezika usmenoga znanstvenog izlaganja u odnosu na razgovorna sredstva. Ta se sredstva formiraju u usmenom razgovornom jeziku na osnovi segmentnog strukturiranja govornog lanca. Zato, za razliku od pisanih sredstava koja i ne moraju biti predstavljena u jeziku usmenoga javnog izlaganja zbog tematskih ograničenja (naprimjer, u izlaganju pisca pred publikom o svojim životnim dojmovima), usmena razgovorna sredstva u njemu će se u svakom slučaju naći. Postoji jedina iznimka: usmeno razgovorno sredstvo koje spada samo u dijaloško izražavanje (naprimjer, konstrukcija subordinacije bez veznika: — Сними рубашку. — Рубашку я сейчас сниму. Это я надел ее **к соседям ходил** «потому что в ходил к соседям») u monološkom se tekstu neće pojaviti. Druge tipizirane sintaktičke razgovorne konstrukcije pojavljuju se u usmenom monološkom tekstu, ali ne u čitavom opsegu svoje raznovrsnosti. Tu postoje i konstrukcije s nominativom teme (već smo na njih skretali pažnju), i konstrukcije dodatka (jednu od njih smo također naveli), i konstrukcije s dodatnom fraznom granicom, i

konstrukcije sa superpozicijom u kojima je dio prvog odreska iskaza istodobno i dio njegova drugog odreska premda se fizički ne ponavlja, i, naravno, pojave premještanja riječi. Navedene se konstrukcije u takvom tekstu ne pojavljuju tako obilno kao u svakodnevnom razgovornom jeziku. Monološki karakter teksta uvjetuje upotrebu i posebnih sintaktičkih sredstava koja imaju funkciju oblikovanja teksta. To su inkluzivne fraze, samokorekcije i dr.

Raznovrsne su u jeziku usmenoga znanstvenog izlaganja konstrukcije s anaforičkim zamjenicama. Neke smo od njih već vidjeli. U jeziku usmenoga znanstvenog izlaganja upotrebljavaju se razdvajanja po shemi: N + он, N + там, N + это, N + таков, такой, так, N + вот кто (что). Česta je razgovorna čestica вот.

Postojanje u standardnom jeziku pisanog tipa i usmenoga razgovornog tipa jezika sa svojim osobinama u odabiru i organiziranju jezičnih sredstava stvara bogate varijantne nizove, ne samo leksičke nego i sintaktičke. Nastaju varijante kao При посещении музея мною было обнаружено наличие низкой температуры (pisana varijanta), — Когда я была в музее, там было холодно (varijanta općega standardnog jezika), — Я была в музее, там было холодно (usmena razgovorna varijanta). Te se varijante moraju upotrebljavati u odgovarajućim funkcionalnim podvidovima standardnog jezika. Ako se pak nađu u nesvojstvenoj im sferi upotrebe, dolazi do problema kulturno govorne ili komunikacijske neprikladnosti. Izvorni će govornik uvijek po tom obilježju prepoznati nedovoljnu govornu kulturu. Naprimjer, ako se u razgovoru umjesto Мы с ним живём вместе kaže Он проживает совместно со мной (što je potpuno umjesno u službenom dokumentu) ili ako se umjesto кроме того kaže помимо того, onda pred sobom imamo primjer nevladanja normama svakodnevnoga razgovornog izražavanja, na što je jezični kolektiv osjetljiv.

A sada o zadaćama poučavanja usmenoga standardnog jezika. Posebno značenje dobivaju pitanja o učenju usmenoga monološkog izražavanja o temama struke. To je vrlo važno u učenju jezika u visokim školama. Stručnjak bilo kojeg profila — i filološkog i nefilološkog — mora znati govoriti o svom poslu, o svojoj struci i precizno audirati usmeno izlaganje o tim temama, a u toku školovanja usmeno izlaganje u nastavi. Studenti jezične struke treba da usvoje svakodnevni razgovorni jezik, ali je i za nefilologe važno da ga receptivno raspoznaju. Poznato je da čovjek kad dođe u zemlju jezik koje je u domovini učio ima teškoća prije svega u prepoznavanju razgovornog jezika. To se ne odnosi samo na ruski jezik.

Da bi se te zadaće ostvarile, treba provjeriti sadržaj nastave. Kad poučavamo usmeno izražavanje u okviru stručnog komuniciranja, nužno je odabrati ona jezična sredstva koja su svojstvena tom načinu izražavanja u prirodnoj izvornoj sredini. Isto se može reći i o usvajanju razgovornog jezika. Dok se čitanje i pisanje temelje na pisanom materijalu, slušanje i govorenje moraju se temeljiti na materijalu koji smo ovdje u najopćenitijim crtama pokušali opisati. Student mora biti sposoban da prepozna fonetske karakteristike signala završenosti iskaza, da utvrdi njegove granice. Kad učimo razgovorne konstrukcije, ne obraćamo pažnju samo na same konstrukcije nego i na principe po kojima se organizira iskaz, po kojima se sastavljaju konstrukcije. Obično je na prvom mjestu u iskazu ono o čemu se saopćava, tj. glavni informacijski centar. Na kraju iskaza dodatna se informacija može pojavljivati po principu dodavanja. U nastavi moramo obraćati pažnju na takve faktore manifestiranja govora — kao što su njegova spontanost, neusiljenost, upućenost adresatu —

koji određuju oblik govora. Te faktore student mora prepoznavati, oni moraju u njegovu izrazu uvjetovati upotrebu odgovarajućih jezičnih jedinica.

Posebnu pažnju treba poklanjati razlikama između monološkog i dijaloškog izražavanja. Dok je u svakodnevnom razgovornom jeziku dijalog prevladavajući oblik izražavanja, dotle u poučavanju profesionalnoj komunikaciji prevladava monološko izražavanje koje je osnovni oblik usmenog izražavanja o znanstvenim temama. Budući da i dijaloški i monološki oblik izražavanja imaju svoje osobitosti u organiziranju iskaza (dijaloško jedinstvo, građenje monologa po segmentima) koje su temelj za formiranje svojstvenih im sintaktičkih modela, na te se osobitosti u nastavi mora obratiti pažnju. U suprotnom će slučaju usmeno izlaganje studenta biti loše izražavanje na temelju pisanog obrasca.

*S ruskog jezika prevela
Milica Bukarica*

Literatura

- Барнет, В., Лаптева, О. А., «Устная публичная речь: проблемы изучения и обучения», в. кн.: **Современное состояние и основные проблемы изучения и преподавания русского языка и литературы**. Доклады советской делегации (У Конгресс МАПРЯЛ). Москва, 1982.
- Вандриес, Ж., **Язык** / Пер. с фр. Москва, 1937.
- Виноградов, В. В., **Русская речь, ее изучение и вопросы речевой культуры**, ВЯ, № 4, 1961.
- Гаспаров, Б. М., «Устная речь как семиотический объект», в. кн.: **Семантика номинации и семиотика устной речи**. Лингвистическая семантика и семиотика I. Уч. записки Тартуского гос. ун-та, вып. 442, Тарту 1978.
- Долинин, К. А., **Стилистика французского языка**, Л., 1978.
- Зарва, М. В., **Слово в эфире. О языке и стиле радиопередач**, Москва, 1971.
- Кожевникова, К., **Спонтанная устная речь в эпической прозе**, Praha 1970.
- Jedlička, A., **Spisovný jazyk v současné komunikaci**, Praha 1978.
- Лаптева, О. А., Современная русская публичная речь в свете теории стиля, ВЯ, № 1, 1978.
- Лаптева, О. А., «Устная публичная речь», в кн.: **Русский язык. Энциклопедия**, Москва, 1979.
- Лаптева, О. А., **Типология вариативных синтаксических рядов в аспекте функционирования литературного языка**, ВЯ, № 2, 1984.
- Лаптева, О. А., **Языковые основания выделения и разграничения разновидностей современного русского литературного языка**, ВЯ, № 6, 1984.
- Лаптева, О. А., «Устная научная речь: изучение и обучение», **Русский язык за рубежом**, № 5, 6, 1983.
- Лаптева, О. А., «Дискретность в устном монологическом тексте», в кн.: **Русский язык. Текст как целое и компоненты текста** (Виноградовские чтения XI), М., 1982.
- Лаптева, О. А., «Синтаксическая дискретность устного монологического текста», в. кн.: **Русский язык. Функционирование грамматических категорий**. Текст и контекст (Виноградовские чтения XII—XIII), Москва, 1983.
- Леонтьев, А. А., **Язык, речь, речевая деятельность**, Москва, 1969.
- Лурия, А. Р., **Язык и сознание**, М., 1979.
- Ножин, Е. А., **Проблемы теории публичной речи**, Москва, 1974.
- Светана, С. В., **Телевизионная речь. Функции и структура**, Москва, 1976.
- Скребнев, Ю. М., **Введение в коллоквиалистику**, Саратов 1985.

СОВРЕМЕННАЯ РУССКАЯ УСТНАЯ РЕЧЬ

Резюме

Современный русский литературный язык обладает разветвленной системой языковых и речевых разновидностей. Из факторов его дифференциации наиболее противопоставлены тема сообщения и форма речи. Речь книжно-письменная противопоставляется устно-литературной. Линейность устного текста ведет к представленности в нем не только предложения как синтаксической единицы, но и более мелкой единицы — сегмента. При соединении сегментов в потоке речи возникают иные способы, чем в книжно-письменной норме.

В статье характеризуются синтаксические особенности устного монолога в области общего устройства речевого потока, простого и сложеного предложения, выражения, сказуемого, употребления предложно-падежных сочетаний, деепричастий. Наблюдаются разговорные синтаксические явления в монологическом тексте на темы отвлеченного характера. Приводятся наблюдения над существованием в литературном языке синонимических синтаксических рядов. Приводятся методические соображения об обучении устной речи.